

Vysídľovanie, cirkvi, identita

Úsilie evanjelickej cirkvi ochrániť svojich veriacich s nemaďarským materinským jazykom v rokoch 1945 – 1948¹

Ágnes Tóth

So súhlasom mocností vynútená slovensko-maďarská výmena obyvateľstva, ako aj vysídlenie – vyhnanie Nemcov sa po druhej svetovej vojne na Slovensku i v Maďarsku stali súčasťou boja novej politickej elity o moc, súčasťou snahy komunistickej strany o neobmedzenú vládu. Politické strany s cieľom získať moc využili hospodárske prostriedky získané od menšín, ktoré potom opäť prerozdělili.

V oboch krajinách používali aj podobnú argumentáciu, podľa nej sa nemecká, resp. maďarská menšina počas vojny, ako aj v predchádzajúcich desaťročiach, správala nelojálne voči politickému národu, dokonca ho zradila, preto sú oprávnené proti nim použiť rôzne formy kolektívneho trestu, ako je konfiškácia majetku, hromadná internácia, deportovanie či vysídlenie.

Maďarské vlády sa na medzinárodnom diplomatickom poli a na bilaterálnych rokovaníach oboch krajín snažili o to, aby maďarskú komunitu na Slovensku posudzovali inak ako Nemcov, a aby sa voči nej aplikoval odlišný postup. Ich úsilie však nebolo veľmi úspešné, keďže aj ony sami postupovali voči nemeckej menšine bez ohľadu na individuálnu zodpovednosť, teda ani právne, ani morálne aspekty ich argumentácie nemohli byť efektívne.

Maďarské historické cirkvi – katolícka, reformovaná, evanjelická – spoločne, ako i samostatne viackrát ostro vystúpili proti aktivitám vlády na poli vysídľovania domácich Nemcov a slovensko-maďarskej výmeny obyvateľstva. Aktívne sa zastávali záujmov svojich veriacich a ich stanovisko bolo z morálneho, ako aj právneho hľadiska odtienenejšie než postup štátu.

Mimoriadne závažne sa nútené vysídľovanie dotklo evanjelickej cirkvi, ktorá mala 587-tisíc veriacich. Evanjelická cirkev, ktorá oficiálne uznávala tri jazyky – maďarský, nemecký a slovenský –, sa stratou početných nemaďarských veriacich aj z hľadiska cirkvej štruktúry ocitla v ťažkej situácii. Vo svojej štúdií sa budem venovať principiálnym stanoviskám evanjelickej cirkvi voči nútenej migrácii, jej činnosti v prospech nemeckých a slovenských veriacich a vplyvu vysídľovania na štruktúru cirkvi.

V službách nemeckých a slovenských veriacich

Evanjelická cirkev sa od jari 1945 na rôznych fórach – biskupskej konferencii, schôdzi dekanov – intenzívne venovala vysídľovaniu Nemcov, situácii Maďarov na Slovensku, neskôr aj vysídľovaniu Slovákov z Maďarska. V tejto súvislosti cirkev predsedovi vlády a ostatným členom vlády doručila množstvo memoránd. Spočiatku bol obsah podaní skôr principiálny,

¹ Štúdiá vznikla v rámci výskumu Országos Tudományos Kutatási alaprogramok pod číslom T 047393 s názvom *A magyarországi egyházak és nemzetiségek 1920 – 1950.*

všeobecnejší, no neskôr sa čoraz viac venovali nedostatkom právnych úprav, kritizovali realizáciu konkrétnych nariadení, poukazovali na podobnosť medzi vysídľovaním domácich Nemcov a postupom proti Maďarom na Slovensku, žiadali urýchlené prijatie praktických opatrení.

Východiskom argumentácie vo všeobecnosti bolo, že podľa cirkvi „je vynútená výmena obyvateľstva v príkrom rozpore s Božími a ľudskými zákonmi“, preto je v súlade s jej svedomím vystupovať proti všetkým takýmto prejavom. Cirkev viackrát hovorila o paralele medzi prenasledovaním a deportáciou Židov a súčasnými postupmi. „Voči tej časti maďarských Nemcov, ktorých vysídlenie v súčasnosti naráža na prekážky, sa postupuje takým istým spôsobom, ako postupovala nimi zatracovaná vláda voči Židom, keď ich prinútila vysťahovať sa do geta. Náš národ pociťuje vážne dôsledky postupu vtedajšej vlády, hoci teraz... chce konať v záujme Maďarov, ktorí sem majú byť presídlení zo Slovenska; obávame sa, že tento spôsob konania bude skôr či neskôr posudzovaný takisto, ako je dnes maďarský národ vnímaný kvôli nahnaniu Židov do geta.“²

Cirkev za neudržateľnú označila argumentáciu vlády, ktorá obvinenie Maďarov na Slovensku na základe kolektívnej viny pokladala za neprijateľné a správanie voči nim označila za protizákonné, no zároveň svoj postoj voči domácim Nemcom považovala za spravodlivý a zaslúžený. Nie náhodou sa cirkevné podania, protesty a intervencie, ktoré sa zastávali Nemcov, vždy paralelne dotkli aj situácie Maďarov na Slovensku, čo bolo odôvodnené aj nespornými podobnosťami prístupu. Poukázali na neúspech maďarskej vlády, keď chcela dokázať, že medzi posudzovaním a postupom voči maďarskej a nemeckej menšine nie je paralela. Evanjelická cirkev v liste z 23. februára 1946 adresovanom predsedovi vlády zdôraznila: „Naši maďarskí bratia, ktorí na území cudzieho štátu zápasia o svoj príbytok a rodinu, si často ako odôvodnenie nad nimi vyneseného rozsudku vypočujú, že za smerodajný sa považuje postup maďarského štátu voči Nemcom.“³

Princíp kolektívnej viny a trestu odmietali rovnako u všetkých. „Pracovití, mierumilovní maďarskí ľudia, ktorí boli tradične odporcami nemeckej vojenskej vlády, sa zo dňa na deň ocitli mimo zákona. Stali sa cudzincami, želiarmi, prenasledovanou zverou na pôde svojich otcov, ktorú dedili počas tisícročných útrap a uchovali si ju ako svoje oprávnené vlastníctvo,“⁴ znelo vystúpenie za Maďarov na Slovensku.

Zároveň pokladali za neprijateľné aj to, že maďarská vláda pripísala vinu „nemeckému materinskému jazyku, ktorý je pôvod určujúcou danosťou“, a tým netrestá individuálne previnenie, ale od osobnosti nezávislú danosť. Nesúhlasili ani s tým, že pri sčítaní ľudu z roku 1941, na ktoré sa vláda odvolávala, vtedajší oficiálny kurz odstránil otázku materinského jazyka „spomedzi pojmov národnej vernosti“. Cirkev ako príklad uviedla nemeckú komunitu v Mezöberényi, ktorej členovia si uchovali nemecký materinský jazyk; roku 1942, teda v období silnejúceho nemeckého vplyvu, v podaní adresovanom svojmu biskupovi potvrdili svoju vernosť národu, no a teraz sa „ocitli pred rozhodovaním o vysídlení“. Volksbund mal v obci 267 členov; Červená armáda za trest „deportovala 510

2 Evangélikus Országos Levéltár (ďalej: EOL), Egyetemes egyházi iratok 2271/1947.

3 EOL, Egyetemes egyházi iratok 317/1946. – Podobne o rok neskôr argumentovalo vo svojom liste predsedovi vlády predsedníctvo konventu reformovanej cirkvi: „Domnievame sa, že tento postup z medzinárodného aspektu veľmi oslabí tie naše ponosy, ktoré pred svetovou verejnou mienkou zdôrazňujeme v súvislosti s postupom československej vlády voči Maďarom na Slovensku. Môžeme sa obávať aj toho, že voči našom maďarským bratom, ktorí sa ocitli pod cudzou mocou, niektorá cudzia moc bude skôr či neskôr postupovať rovnako, ako my teraz na základe tohto nariadenia postupujeme proti Nemcom.“ EOL, Egyetemes Egyházi iratok 1286/1947.

4 EOL, Egyetemes egyházi iratok 697/1947.

mladých mužov a žien, počas vysídľovania bolo zasa za hranice krajiny vyvezených 496 členov cirkevného zboru. (...) Bolesťné je to, že medzi deportovanými a vysídlenými boli mnohí, čo organizovali hnutie vernosti maďarskej vlasti práve v období, keď to pre nich mohlo znamenať len nevýhody, keď sa inde mnohí sklonili pred víchrami obdobia. Podobné udalosti možno zaznamenať aj v obciach Gyoma, Iklad a Harta,⁵ napísal Lajos Ordass vo svojej biskupskej správe.

Na rozdiel od princípu kolektívnej viny a trestu pokladajú branie na individuálnu zodpovednosť nielen za oprávnené, ale aj nevyhnutné: „Všetci štátni občania bez ohľadu na národnosť a vierovyznanie, ktorí sa previnili proti maďarskej štátnej ideji a lojálnosti národu, nech sú na základe súdneho procesu bráni na zodpovednosť, nech sú vysídlení z našej vlasti tam, kam ich ťahá srdce, no tých, u ktorých sa nesporne dá určiť ich národná lojalita, nemožno bez previnenia potrestať len preto, že ich materinský jazyk nie je maďarský.“⁶

Maďarská vláda pokladala vysídlenie Nemcov, využitie ich hospodárskeho potenciálu na transformáciu spoločenskej štruktúry za národný záujem. Aj na medzinárodných fórach urobila všetko pre to, aby pre svoje rozhodnutie získala súhlas veľmocí. Na úrovni sovietsko-maďarských vzťahov sa od roku 1945 viackrát hovorilo o otázke vysídlenia Nemcov z Maďarska. Minister zahraničných vecí Gyöngyösi v máji 1945 v liste adresovanom sovietskemu veľvyslancovi Puškinovi uviedol, že vysídliť treba 300-tisíc Nemcov, v nóte z 26. mája uvádzal 200 – 250-tisíc, v správe pre Spojeneckú kontrolnú komisiu z 5. júla zasa uviedol 200-tisíc Nemcov. Hoci medzi politickými stranami nepanovala zhoda z hľadiska uplatňovania princípu kolektívnej viny či určenia ľudí na vysídlenie, fakt vysídlenia na jar 1945 akceptovalo už všetkých päť strán. Vláda sa do decembra 1945 síce dištancovala od uplatnenia princípu kolektívnej viny – vzhľadom na situáciu Maďarov v susedných krajinách, najmä na Slovensku –, no pri určovaní zodpovednosti Nemcov alebo pri realizácii aj takto zameraných nariadení – pozemkovej reformy, internácií – v mnohých prípadoch individuálnu zodpovednosť neuplatňovala.

Československá diplomacia sa od začiatku roku 1943 otvorene snažila vytvoriť národný štát Slovákov a Čechov, preto na medzinárodnom diplomatickom poli iniciovala vysídlenie Nemcov a Maďarov. V tejto snahe ju najviac podporoval Sovietsky zväz. Na potsdamskej konferencii Československo žiadalo presídlenie 2 – 2,5 milióna Nemcov a 400-tisíc Maďarov; súčasne britský štátny tajomník zahraničných vecí Cadogan informoval o tom, že „Maďari chcú do Nemecka presídliť istý počet osôb“.⁷ Ministri zahraničných vecí založili podvýbor; poznáme len výsledok jeho činnosti, podľa ktorého spojenecké veľmoci neschválili vysídlenie československých Maďarov, schválili však plán vysídlenia maďarských Nemcov. Maďarská strana sa potom na rokovaníach s Československom o výmene obyvateľstva mohla ešte menej efektívne odvolávať na problémy s umiestnením Maďarov zo Slovenska. V každom prípade v tejto situácii tých, čo – s odvolaním sa nielen na právne

5 EOL, Egyetemes Egyházi iratok, bez sign. Správa biskupa Lajosa Ordassa na krajskom zasadnutí, ktoré sa konalo 12. septembra 1946 v Budapešti.

6 EOL, A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1947. évi április hó 25. napján Budapesten tartott 1944–1946. évi egyesített rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, s. 36 – 38. – U ministra zahraničných vecí a predsedu vlády sa za obyvateľov Mezőberényu, ktorí boli odvečení do Sovietskeho zväzu, prihovril aj dekan Mihály Rohály, no neúspešne; vo svojej správe zo zasadnutia dokonca poznamenáva: „Odvtedy sa cirkevný zbor opäť oslabil, lebo 12. mája 1946 bolo 496 jeho členov vysídlených do Nemecka.“ EOL, Az Arad–Békési Egyházmegye iratai. Jegyzőkönyv az egyházmegye 1946. augusztus 23-án tartott közgyűléséről.

7 FÜLÖP, Mihály: A befeszettlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947). Budapest, 1994, s. 36.

a humánne hľadiská, ale práve na národné záujmy Maďarov – odmietli kolektívne vysídlenie Nemcov, označovali za tých, čo konajú proti národným záujmom. Na obranu pred prípadnými útokmi cirkevní hodnostári viackrát zdôraznili, že sa nechcú miešať do štátnych kompetencií: „Naša evanjelická cirkev pozná svoju povinnosť voči štátu a demokracii,“ no realizácia jej poslania nemôže byť „ani výmenou za blahobyt, pohodlie či výsady (...) nikdy predmetom vyjednávania“. Akceptovali právo štátu na určenie národného záujmu, avšak vždy dodali aj vlastné stanovisko.

Podľa ich stanoviska je vysídlenie Nemcov – v prvom rade z hospodárskeho hľadiska – vyslovene v rozpore aj s národnými záujmami.

„Masy ľudí, ktoré za storočia zrástli s hroudou, vybudovali si vlastnú kultúru, náboženský život, hospodársky systém, nemožno presídliť tak, aby to nespôsobilo materiálny a mravný úpadok krajiny a vysídlených ľudí. Ani storočný strom nemožno presadiť bez toho, aby uhynul.“⁸ „Naše nemecké rodiny zastávali v poľnohospodárstve, chove zvierat a remeslách, v hospodárskej výrobe vo všeobecnosti popredné miesto. Stratu spôsobenú ich vysídlením ani zďaleka nemôže nahradiť osídlenie, ktoré má často skľučujúce prejavy. Baníkmi a robotníkmi z fabriky nemožno nahradiť tých, čo kvalifikovane hospodárili.“⁹

„Osídlenci vzali pôvodným obyvateľom ich nábytok, odev, potraviny, hospodárske náčinie, zvieratá (...) Vieme o prípade, keď z detského kočíka vybrali dieťa a spolu s matkou ho umiestnili do komory, kým oni sa nasťahovali do domu, používali ich nábytok, detský kočiarik. Stáva sa, že keď takýto vpád kobyliiek všetko zničí, vyberie sa realizovať nové osídľenecské hnutie do inej obce.“¹⁰

Evanjelický biskup Lajos Ordass na istom mieste označil vysídlenie Nemcov rovno „za výmenu obyvateľstva, pripomínajúcu fašistické metódy“, za samovražedný krok maďarského národa, ktorý tak koná v období, keď „aj sám počtom a silou ubudol“. Preto maďarskú vládu žiadala, aby krajinu uchránila pred týmto „národným nešťastím“.

Na internácie, ktoré sa začali paralelne s pozemkovou reformou, a na zastrašovanie Nemcov duchovní od jari 1945 takmer denne upozorňovali svojich nadriadených a žiadali ich o intervenciu, pomoc a radu.

Farár János Tihanyi z obce Szepetnek informoval o tom, že v dôsledku útrap, spôsobených internáciou, traja veriaci prišli o život. „Nešlo o oprávnené branie národa na zodpovednosť, skôr sa mali možnosť prejavíť korupčné inštinkty jednotlivcov,“¹¹ napísal.

V obci Pusztavám v zimnej nepohode deložovali 16 rodín, no nepostarali sa o ich umiestnenie, preto ich ubytovali v cirkevných budovách.¹²

Nemecké komunity boli pod neustálym tlakom aj čo sa týka používania jazyka. Keď biskup Preddunajského dištriktu Dezső Kuthy videl bezradnosť a strach, vydal 2. júna 1945 svojim cirkevným zborom takýto pokyn: „V našej cirkvi je jazyk prostriedok, na našich omšiach je to Božie slovo, v našich školách zasa sprostredkuje poznatky.“ Cirkev vždy zastávala principiálne stanovisko, aby každý národ mohol používať vlastný jazyk a aby o ňom, ako o najbezprostrednejšie sa ho týkajúcej otázke, mohol rozhodovať sám.¹³

8 EOL, Dunántúli Egyházmegye egyházkerületi iratai, bez sign. Biskupská správa Bélu Kapiho na riadne ročné zasadnutie Zadunajského evanjelického dištriktu, ktoré bolo zvolané na 21. novembra 1946.

9 EOL, Egyetemes egyházi iratok 317/1946.

10 EOL, Egyetemes egyházi iratok 896/1946.

11 EOL, Dunántúli Egyházmegye egyházkerületi iratok 3747/1946.

12 EOL, Egyetemes egyházi iratok 28/1946.

13 EOL, Egyetemes egyházi iratok 189/1945.

Proti vysídleniu Nemcov výrazne protestoval najväčší mestský cirkevný zbor evanjelickej cirkvi v Soproni. Táto komunita v referende v roku 1921 potvrdila svoju príslušnosť k Maďarsku. To však nestačilo; aj odtiaľto bola vysídlená veľká časť obyvateľov s nemeckým materinským jazykom. Do zoznamu vysídlených bol zaradený aj sopronský farár Károly Hanzmann a farár z obce Sopronbánfalva Károly Pröhle ml., ktorí neboli členmi Volksbundu, a bolo známe aj ich „maďarské stanovisko“. Vysídleniu sa však napokon vyhli vďaka intervencii cirkvi a zainteresovaných. V Soproni farári nedostali povolenie rozlúčiť sa na železničnej stanici so svojimi veriacimi a vyzváňať na ich počet evanjelickým zvonom. Lajos Ziermann a Károly Hanzmann napriek tomu prišli k vagónom, pričom sa odvolávali na to, že „aj zločinci majú právo na kňaza“, čo policajt odmietol s tým, že „toto nie je popravisko“.¹⁴

Počas skutočného vysídľovania od januára 1946 sa podľa cirkevných hodnostárov naplnili ich principiálne obavy. V mnohých prípadoch na svoje protesty nedostali ani len odpoveď. Vláda zdôrazňovala, že „na vysídlenie ju prinútili spojenecké mocnosti, preto ho musí zrealizovať“, zodpovednosť má len za jeho realizáciu.¹⁵ Cirkev preto zverejňovaním početných kontroverzných prípadov signalizovala, že „pri realizácii chýba spravodlivosť, láska a úcta“.¹⁶ V mnohých prípadoch cirkvi, najmä protestantské, protestovali spoločne, no zrodilo sa aj spoločné memorandum s katolíckou cirkvou. Prakticky však nič nedosiahli.

Evanjelický biskupský zbor nadviazal kontakty aj s nemeckou cirkvou v záujme toho, aby duchovnú pastoračiu vysídlených realizovala veľmi uvážene.¹⁷

Cirkev očakávala účinnejší postup od zainteresovania medzinárodných fór. V januári 1947 sa preto v otázke vysídlenia Nemcov a slovensko-maďarskej výmeny obyvateľstva obrátila na Svetovú radu cirkví, aby protestovala proti kolektívnej odplate a prihovorila sa za humánne vysídlenie. Slovenskému biskupskému zboru adresovala prípis v slovenskom jazyku, v ktorom ho žiadala, aby vo vláde protestoval proti prenasledovaniu Maďarov.¹⁸ Nórskemu a dánskeму arcibiskupovi, švédskemu arcibiskupovi, severoamerickému a francúzskemu cirkevnému prezidentovi adresovala žiadosť, aby v rade ministrov zahraničných vecí a na iných vhodných miestach protestovali proti prenasledovaniu Maďarov na Slovensku.¹⁹

Evanjelická cirkev odmietla politický tlak aj v súvislosti s vysídlením Slovákov z Maďarska, prihovárala sa za princíp dobrovoľnosti. Vyčítala vláde, že vytvorila široký priestor pre československú propagandu, ktorá „sa neblaho preniesla aj na cirkevné pole“.²⁰ Na jar roku 1946 sa vzťahy medzi slovenskou a maďarskou cirkvou vyostřili, keď sa farári, pracujúci v československej osídľovacej komisii, obrátili na biskupa Lajosa Ordassa so žia-

14 Lajos Ziermann, ktorého vyzvali na odchod, mohol chodiť len pomaly, na čo policajt reagoval: „Ak budem mať 72 rokov, budem sedieť doma a nebudem utešovať Švábov.“ – In: KRISCH András: A soproni németek kitelepítése 1946. Sopron, 2006, s. 71 – 72.

15 EOL, Egyetemes egyházi iratok 896/1946.

16 EOL, zápisnica z konferencie biskupského zboru z 27. novembra 1945.

17 Vysídlený farár Róbert Danielisz z Harky v liste poďakoval biskupskému zboru za to, že „svojich nemeckých veriach vypravádza z Maďarska s požehnaním a porúča ich do lásky a pastoračie farárov nemeckej cirkvi“. – Zápisnica z konferencie biskupského zboru z 26. septembra 1947.

18 „Na posledný – žiaľ – prišla taká odpoveď, ktorej možno vyčítať rovnako obsah, ako aj tón.“ – EOL, A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1947. évi április hó 25. napján Budapesten tartott 1944–1946. évi egyesített rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, s. 36 – 38.

19 EOL, zápisnica z konferencie biskupského zboru z 20. februára 1947.

20 EOL, Dunántúli Egyházegyetem egyházkerületi iratai, bez sign. Biskupská správa Bélu Kapiho na riadnom ročnom zasadnutí Zadunajského evanjelického dištriktu, ktoré bolo zvolané na 21. novembra 1946.

dosťou, aby mohli k ľudu prehovoriť aj na evanjelických bohoslužbách. Ordass ich žiadosť odmietol, lebo „naše kostoly sme vybudovali pre bohoslužby“. Neskôr svoje rozhodnutie pokladal za opodstatnené, keď sa dozvedel, že tie isté osoby na Slovensku uviedli, že v prípade písomného poverenia od tamojšieho biskupského zboru by Ordass splnenie žiadosti neodmietol. U biskupa Preddunajského dištriktu Dezső Kuthyho, ktorého takisto žiadali o povolenie kázať, sa zasa odvolávali na to, že Ordass im to už v evanjelickom cirkevnom obvode v Bányi povolil.

„Pri odmietnutí žiadosti,“ dôvodil Ordass, „ma nevedla vášnivá zaujatosť, ale najčistejšie presvedčenie o tom, že naše kostoly neboli vybudované na politické akcie. Odmietnutie bolo mojou povinnosťou aj na základe informácií, že naši veriaci sa vo všeobecnosti nechcú presídliť, preto ich nemožno vystaviť cirkevnej propagande. Napokon ma viedlo aj to, že – už pred spustením propagandy, ako aj neskôr – slovenské cirkevné a politické periodiká sa postarali o to, aby naša cirkev bola očierňovaná.“²¹

8. mája 1946 na konferencii biskupského zboru odsúdili, že na ľudových zasadnutiach v župe Békés sa objavil aj samotný biskup Osuský, ktorý v kňazskom rúchu pri čítaní biblických textov vystúpil s prejavmi podporujúcimi presídlenie. Zdôrazňoval v nich, že „Božiemu slovu protirečí ten človek slovenského pôvodu, ktorý neuposlúchne volanie svojej matere, domoviny, alebo ktorého k cudzej zemi viaže jeho pozemské bohatstvo“.²² Evanjelický biskupský zbor rozhodol o nadviazaní vzťahov medzi slovenskou a maďarskou evanjelickou cirkvou a inicioval rokovania bez politických cieľov, na ktorých sa malo vyjasniť, akú ochranu môže slovenská evanjelická cirkev poskytnúť farárom, ktorí boli nespravodlivo vysídlení. Slovenská strana v medzinárodných cirkevných organizáciách obvinila maďarskú evanjelickú cirkev z nebratského správania, keďže odmietla žiadosti farárov z osídľovacích výborov na odslúženie bohoslužieb. Maďarská strana nemala záujem na tom, aby sa konflikt stal medzinárodný, no nemala možnosť obvinenia poprieť.

V obci Medgyesegyháza bola situácia medzi miestnym slovenským obyvateľstvom napätá, lebo farár János Hrivnyák, chodiac z domu do domu, sa snažil presvedčiť svojich veriacich, aby sa presídlili. On osobne sa pre presídlenie rozhodol kvôli svojmu politickému pôsobeniu v minulosti, bol aktívny člen strany nyilasovcov. Komunita a cirkev ho viackrát ostro kritizovali nielen kvôli jeho politickému pôsobeniu, ale aj duchovnej činnosti. Hrivnyák nevyužil možnosť vzdať sa svojho postu, preto ho postavili pred cirkevný súd a 15. júna 1946 ho oslobodili. Na zasadnutí presbytrov dekan Mihály Rohály na margo vysídlenecov uviedol: „Prepusťme ich v mieri, ak dúfajú v lepší osud na Slovensku.“²³

Slovenské a maďarské protestantské cirkvi nadviazali kontakty s iniciatívou Svetovej rady cirkví v júni 1947 v Ženeve. Podľa predstáv Svetovej rady cirkví si mali dvaja zástupcovia z každej zo susedných cirkví v priateľskom rozhovore, na základe neoficiálneho poverenia, vyjasniť „možnosti a aspekty bratského zblíženia“.²⁴ Predstavitelia evanjelickej cirkví – Gyula Dedinszky a Mihály Rohály – dostali pozvánky tak neskoro, že už nedokázali vycestovať. Na rokovaní sa za maďarskú stranu zúčastnil reformovaný kňaz Albert Bereczky. Dohodu, ktorú uzatvoril, označila evanjelická cirkev za nepriaznivú, „lebo uplatňuje len reformované hľadiská“ a neprijala ju. V prvom rade preto, lebo na základe dohody mali byť pozemky, fondy a nadácie, patriace cirkevným zborom, rozdelené

21 EOL, Egyetemes egyházi iratok, bez sign. Biskupská správa na krajské zasadnutie, ktoré sa konalo 12. septembra 1946 v Budapešti.

22 EOL, zápisnica z konferencie biskupského zboru z 8. mája 1946.

23 EOL, Bányakerületi iratok 1193/1945.

24 EOL, zápisnica z konferencie biskupského zboru z 22. augusta 1947.

proporčne medzi odchádzajúce, resp. zostávajúce časti cirkevného zboru. Keďže počet evanjelikov prichádzajúcich zo Slovenska bol nižší než počet evanjelikov odchádzajúcich z Maďarska, evanjelická cirkev by prišla o výraznú časť majetku. Za neprijateľné pokladali aj to, že dohoda zaručila štátu právo rozhodovať o niektorých cirkevných otázkach. Lajos Ordass, ktorý sa takisto zdržiaval v Ženeve, to signalizoval predstaviteľom Svetovej rady cirkví, ktorí akceptovali jeho argumenty a prisľúbili vytvorenie novej dohody.²⁵

Vplyv vynúteného presídľovania na cirkevnú štruktúru

Maďarská evanjelická cirkev v dôsledku vojny, vysídľovania a výmeny obyvateľstva stratila 87-tisíc veriacich, čo znamenalo vážny problém aj z hľadiska cirkevnej štruktúry. Medzi Nemcami vysídlenými z Maďarska bolo – podľa cirkevných údajov – 29-tisíc evanjelikov, krajinu opustilo 8-tisíc evanjelikov slovenskej národnosti a 50-tisíc evanjelikov zmizlo počas vojny alebo ich ako buržoázne osoby deportovali do Sovietskeho zväzu.²⁶ Do leta 1948, do ukončenia presídľovania, nemáme k dispozícii úplné a dôveryhodné údaje. Na jednej strane presídľovanie rôzneho druhu a rozsahu – sústredenie Nemcov na jedno miesto a ich vysídlenie, vysídlenie Maďarov zo Slovenska, presídlenie Slovákov z Maďarska – spôsobilo neustály pohyb, na druhej strane orgány verejnej správy odmietali zverejniť údaje aj tam, kde už bolo osídľovanie ukončené. Paralelne s dianím však bolo zrejmé, že vážne straty zaznamenávajú župy Sopron, Vas, Tolna, Baranya, Somogy a Moson, ako aj slovenské cirkevné zbory v župách Békés a Pest. Viacero zadunajských cirkevných zborov – Ágfalva a Harka – prakticky zaniklo alebo sa výrazne oslabilo. Sopron stratil dve tretiny veriacich. Z viacerých obcí – Harka, Levél, Balf – boli vysídlení aj farár a učiteľ.

Dozorca cirkevného obvodu Lajos Purgly o svojej ceste do Mosonu 14. mája 1947 napísal: „V obci Levél nie je ani farár, ani dozorca, prvý je chorý, leží v nemocnici v Ostrihomme, druhý sa zdržiava na neznámom mieste. (...) Tento nedávno ešte rozkvitajúci cirkevný zbor poskytuje smutný obraz, lebo okrem tragédie vyludnenia bol odlúčený aj od svojho vedenia, a aj kvôli správaniu osídlencov cirkevný zbor ešte ani zďaleka nenašiel rovnováhu a nový smer. Podľa môjho názoru tu, žiaľ, bývalý farár cirkevného zboru, už vysídlený Mátyás Schrödl, vo veľkej miere vplýval na členov zboru, lebo dôsledkom nesprávneho vplyvu je viacnásobná tragédia. Prázdny kostol, prázdna fara a prázdne školy čakajú na riešenie a Božie zľutovanie. Levél súrne potrebuje agilného farára a dozorca. Farár nech je podľa možnosti mladý, zanietený kresťan, dobrý maďarský človek, a azda by neškodilo, ani keby nemčinu zatiaľ len lámal. (...) V Rajke je cirkevný zbor takisto pod hrozným vplyvom vysídlenia a je takmer vyludnený.“²⁷

Aj cirkevné zbory v diecéze Tolna – Baranya – Somogy v základoch zasiahlo vysídlenie Nemcov. Cirkevný vyslanec a zástupca ministra cirkvi a školstva v júli 1947 spoločne navštívili dotknuté obce. Cieľom bolo stanoviť výšku štátnej podpory, ktorú cirkev oprávnenne žiadala na zachovanie postov duchovných v oslabených cirkevných zboroch. Vysídľovanie však vo väčšine obcí ešte nebolo ukončené, preto sa počet veriacich v zboroch neustále menil. „Veľký počet veriacich zo zoznamu vysídlencov bolo odvezených do

25 EOL, zápisnica z konferencie biskupského zboru z 22. augusta 1947. – Text dohody publikujeme ako prílohu č. 1. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. Spisy László Ravasza 1907 – 1992 súvisia s jeho biskupskou a inou verejnou činnosťou 1921 – 1957. Bez sign.

26 EOL, Egyetemes egyházi iratok 32/1947.

27 EOL, Dunáninenni Egyházkerület iratai 147/1947.

susednej obce vzdialenej niekoľko kilometrov od ich trvalého bydliska a tam ich pustili: nech si poradia, ako vedia. Na mnohých miestach ich nasťahovali na spoločné miesta (do get), na viacerých miestach boli osídlenci ubytovaní u pôvodných obyvateľov. V oboch prípadoch sa mnohí roztrhali po okolí, no časom – keď sa cítili v bezpečí a niet správ o príchode nových komisii – sa vracajú domov. Toto vysvetľuje, že sa nedá vytvoriť konečný, nemenný obraz o situácii, na základe ktorého by bolo možné pripraviť plány a vypracovať koncepciu ohľadne budúcej organizácie cirkevného zboru alebo zmien v cirkevnej správe. (...) Zo Žitného ostrova: Väčšina našich maďarských bratov, veriacich presídlených z Dolných a Horných Salíb, bola umiestnená v rímskokatolíckych obciach v okolí Bonyhádu. V súčasnosti prebieha proces ich evidencie. Ich učiteľ je v Zombe.²⁸ Podobný chaotický obraz sa naskytol aj v ostatných navštívených obciach.²⁹

V záujme minimalizovania straty sa cirkev snažila získať vlastnícke právo na budovy, pozemky a iný majetok zaniknutých alebo oslabených cirkevných zborov. Veriacich, ktorí sa ocitli v diaspórah, si chcela udržať vytvorením misijných centier, organizovala tam aj ľudové vysoké školy alebo vytvárala iné vzdelávacie možnosti, ktorých cieľom bolo zachovať komunitu. Iniciovala rokovania o možnosti získať štátne zamestnanie pre učiteľov, ktorí sa stali nadbytočnými, čo jej aj bolo prisľúbené.³⁰

Cirkev však v menšej miere dokázala presadiť jednu zo svojich najväčších požiadaviek, konkrétne, aby namiesto vysídlených evanjelikov prišli osídlenci evanjelici. Katolícka, reformovaná a evanjelická cirkev sa spoločným listom obrátili na splnomocnenca vlády pre osídľovanie Istvána Hajdúho, v ktorom vyjadrili nesúhlas s tým, že doteraz – pri osídlení 3 000 maďarských rodín zo Slovenska – sa nebrali do úvahy konfesné hľadiská – napr. v obciach Harta, Hajós, Dunaszekcsó, Kéty, Himesháza –, čo cirkvám znemožňuje pastoračnú činnosť, nakoľko ich veriaci sa ocitli v diaspórah.³¹

Vyzývali štát, aby urýchlene prijal opatrenia na tom, aby si presídľovaní slovenskí veriaci nemohli so sebou brať zvony, kostolné Biblie a iné liturgické predmety. Napokon sa však predsa len presadilo stanovisko, aby liturgické predmety zostali majetkom tých, ktorí ich používali. Výnimkou boli len predmety, už v minulosti kvôli svojej výnimočnej historickej alebo umeleckej hodnote zaradené medzi národné pamiatky.

Presídľovanie spôsobilo výrazné škody aj na náboženskom živote cirkevných zborov. Narušila sa dávna kohézia miestnej spoločnosti, ktorá bola výsledkom neustáleho a vzájomného vplyvu rôznych prvkov – národnostného členenia, štruktúry zamestnanosti, vzdelania, pracovnej kultúry, náboženskej príslušnosti atď. Cirkevní hodnostári nemali ani možnosť, ani prostriedky neutralizovať vplyv presídľovania. Tým skôr, že od roku 1948 si ich pozornosť a energiu vyžadovali útoky zamerané na iné oblasti cirkevnej autonómie, ako bolo mimoškolské vyučovanie náboženstva či rušenie cirkevných škôl.

Béla Kapi vo svojich pamätiach zdôraznil, že ich protest proti nútenému vysídľovaniu a osídľovaniu bol neúspešný, no zodpovednosť za to nenesie cirkev, ktorá podstúpila riziko ostrého protestu, lebo „zo všetkých síl bolo treba uplatniť silu a vplyv cirkvi, hodnostári

28 EOL, Egyetemes egyházi iratok, bez sign., 15. júl 1947.

29 Údaje vzťahujúce sa na jednotlivé obce v župe Tolna publikujeme v prílohe č. 2. EOL, Egyetemes Egyházi iratok, bez sign., 15. júl 1947.

30 EOL, zápisnica z konferencie biskupského zboru z 24. júna 1946.

31 EOL, Egyetemes egyházi iratok 949/1947. – Aj Béla Kapi viackrát rokoval s predstaviteľmi ministerstva náboženstva a kultúry o tom, aby na miesta vysídľencov boli osídlení evanjelici. Predložil žiadosť, ktorá sa týkala cirkevných zborov v obciach Hidas, Izmény, Kéty, Kismányok, Majos, no napísal: „Obávam sa však, že náš pokus o záchranu sa oneskorí, alebo bude neúspešný z iných dôvodov.“ EOL, Dunántúli Egyházme-gye egyházkerületi iratok 1663/1945.

cirkvi museli krajine a celej cirkvi dokázať, že nemlčali zbabelo v kúte a bez slova dovolili realizovať to, čo politické násilie vnútilo národu, ale v rámci svojich možností a primerane svojej sile si plnili svoju povinnosť.³²

Prílohy

Príloha č. 1

Zástupcovia československých a maďarských cirkví, ktorí sa stretli na dvojdnovom rokovaní, aby prerokovali cirkevné otázky, sa dohodli v nasledujúcich bodoch:

- 1) Treba zabezpečiť nevyhnutnú podmienku pre trvalý mier, úplnú náboženskú slobodu, a to nielen každá cirkev pre svojich veriacich, ale vzájomne pre každú cirkev.
- 2) Cirkvi sa vo svojom konaní prísne vyhnu akýmkoľvek nezhodám medzi sebou, aby ekumenickou láskou a spoluprácou boli dobrým príkladom pre národy.

Ohľadom vzájomnej výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom chceme naše vlády dôrazne upozorniť:

- 1) Aby sa výmena veriacich rovnakého vierovyznania a podľa možností aj ich osídlenie dialo v kompaktných celkoch.
- 2) Každý farár má možnosť a slobodu ďalej slúžiť záujmom rozdelených cirkevných zborov, teda predovšetkým aby mohol zostať s väčšinou alebo sa k nej neskôr vrátiť.
- 3) Obec sa naďalej akceptuje ako cirkevný zbor, ak najmenej 25 percent jej členov, alebo v číselnom vyjadrení najmenej 200 – 300 duší, zostane na pôvodnom mieste.
  - a) Cirkevný zbor si uchová vlastnícke právo na cirkevné budovy, teda kostol, faru atď.
  - b) Na rozdiel od toho sa pozemky, rôzne cirkevné fondy a rezervy (Reserven), ktoré patria cirkevnému zboru, proporčne rozdelia medzi odchádzajúcu a zostávajúcu časť cirkevného zboru. Odchádzajúcim sa táto majetková časť rekompensuje v novej vlasti na základe medzištátnej dohody.
  - c) Cirkevné matriky zostanú v cirkevnom zbore dovtedy, kým počet veriacich neklesne pod 25 percent pôvodného počtu veriacich; v prípade, ak odíde celý cirkevný zbor, zoberie si cirkevnú matriku so sebou; ak je však cirkevný zbor pri osídľovaní rozdelený, cirkevné matriky sa umiestnia pod ochranu tých evanjelických alebo reformovaných cirkevných orgánov, kde sa osídľovanie realizuje. Ďalej sa odporúča, aby si každý vysídlenec zadovážil pre svoju rodinu výpis z matriky, aby sa v novom domove dala vytvoriť nová cirkevná matrika, ďalej aby využil možnosť vytvoriť fotokópiu a mikrofilmy z každého takéhoto dokladu, sčasti s cieľom získať všeobecné informácie, sčasti zasa predísť prípadným konfliktom o vlastníckom práve.
  - d) Každý cirkevný archív, pokiaľ nie je vyhlásený za dokumenty spadajúce pod národnú ochranu, treba uchovať v miestnych alebo všeobecných cirkevných archívoch. Každý cirkevný dokument má historickú hodnotu aj v prípade, že zmena vlastníckeho práva zdanlivo znižuje jeho miestny význam.
  - e) Cirkevné liturgické predmety, ktoré slúžia na krst, večeru Pána a iné obrady, sú majetkom tých, čo ich aj doteraz používali, s výnimkou predmetov, ktoré boli kvôli svojej výnimočnej historickej alebo umeleckej hodnote zaradené medzi národné pamiatky.
- 4) Farári rozdelených a rozdelených cirkevných zborov dostatnú povolenie slúžiť bohoslužby vo svojom materinskom jazyku a rovnako sa venovať rozmanitej pastoračnej činnosti. Rezíduá cirkevných zborov treba koncentrovať do misijných obvodov, na starosti ich budú mať ich vlastní duchovní pastieri. Toto platí rovnako pre slovenských luteránov v Maďarsku, ako maďarských reformovaných v českých krajinách, v rámci úplnej reciprocity. Ďalej sa odporúča v oboch krajinách vytvoriť cirkevné komisie so zastúpením všetkých cirkví, tieto komisie reprezentujú záujmy vymenených a zostávajúcich členov cirkvi jednak voči vlastnej vláde, jednak voči komisii druhej krajiny. Tieto dve komisie musia dostať aj príležitosť na kontrolu spôsobu realizácie týchto dohôd v druhej krajine.

32 KAPI, Béla: Lámpás az oltár zsámolyán. Sopron, 2004, s. 578.

- 5) a) Každý farár, farár na dôchodku a vdova po farárovi, ktorý čaká na výmenu alebo nemá štátne občianstvo, má nárok na úplný príplatok (kongruu) alebo dôchodok rovnako ako slúžiaci farári.
 b) Voči každému farárovi a osobe, ktorá sa ocitla v problémoch, treba postupovať spravodlivo pri rozdeľovaní všeobecnej pomoci a darov, ktoré slúžia opätovnej obnove cirkvi, bez akéhokoľvek ohľadu na národnosť.

Ženeva, 18. jún 1947

Príloha č. 2

Župa	Obec	Počet evanjelikov v obci v roku 1944	Počet vysídlených evanjelikov	Súčasný počet evanjelikov, údaj z júla 1947	Poznámka
Tolna	Alsónána	1300	1162	59	6 osôb odišlo dobrovoľne. Ostatné chýbajúce osoby sú vojnoví zajatci. Osídľovalo sa z 32 obcí. Medzi osídlencami je 23 evanjelikov. 40 domov je ešte prázdnych. Nebolo ešte vydaných 200 jutier pôdy.
	Bátaapáti	1170	1008	143	Vysídľovanie sa skončilo. 15 domov je ešte neistých. Osídlenci z Bátaszéku a Nagymányu si nevzali svoje veci a vrátili sa na svoje pôvodné miesto pobytu, pričom potvrdili, že tam majú prácu. Cirkevný zbor takmer zanikol. Je možná jeho transformácia na misijný zbor. V dnešnej neustále sa meniacej a nevyzretej situácii by bolo akékoľvek opatrenie predčasné a unáhlené.
	Bikács	1035	316	309 v gete	Vysídľovanie nebolo dokončené. Počet prechodne ponechaných osôb je 126.

Župa	Obec	Počet evanjelikov v obci v roku 1944	Počet vysídlených evanjelikov	Súčasný počet evanjelikov, údaj z júla 1947	Poznámka
Tolna	Bonyhád	2486	1010	–	Neustále prebieha poburovanie. Na svojich hospodárstvách zostalo pätnásť gazdovských rodín. Cirkevný zbor dostal pôdu od komisie na prideľovanie pôdy. Péter Veres 15. júna na kongrese strany roľníkov údajne hovoril o tom, že vysídľovanie z Bonyhádu môže byť príkladom pre ostatných, hoci v obci ešte zostali Nemci a ľudia s nemeckými menami. Niektorí tvrdia, že zo zoznamu osôb určených na vysídlenie bol vyčiarknutý ten, kto vstúpil do komunistickej strany.
	Dombóvár	–	–	–	Maďarského, materského cirkevného zboru sa vysídľovanie netýkalo. Cirkevný zbor v Szabade je nemecký, má 252 duší. Jeho materiálne zabezpečenie kleslo o sto percent. Sú v gete. Napriek nariadeniu neprišli na Turíce roku 1946 vagóny na deportáciu. Obyvateľstvo je aj dnes doma.

Vysídľovanie, cirkvi, identita

Župa	Obec	Počet evanjelikov v obci v roku 1944	Počet vysídlených evanjelikov	Súčasný počet evanjelikov, údaj z júla 1947	Poznámka
Tolna	Felsőhána	1242	–	840	Na svojom majetku zostalo 50 duší. 796 osobám všetko zobrali. Muži chodia do roboty do blízkych i vzdialených obcí. Ženy pracujú doma, nádenničia, pradá. Osídlenci požiadali o kostol.
	Gyönk	1428	–	–	Realizovala sa konfiškácia majetku a nastáhovanie do spoločných priestorov. Vysídlenie ešte nie. V cirkevnom zbore malo 358 osôb majetok. V roku 1946 bolo možné zdaňovať len 83 žiteľov rodín. Dokazuje to obecné osvedčenie. Do 9. decembra bolo do zoznamu vysídlených zapísaných ďalších 16 rodín. Počet prítomných osôb sa neustále mení. Ľudia odchádzajú do neďalekej Mészle a iných maďarských obcí. Materiálne zabezpečenie členov cirkvi kleslo o 77 %. Počet daňových subjektov klesol o 275.

Župa	Obec	Počet evanjelikov v obci v roku 1944	Počet vysídlených evanjelikov	Súčasný počet evanjelikov, údaj z júla 1947	Poznámka
Tolna	Györköny	2300	400	1260	Na zozname vysídencov je 600 osôb. Vysídľovanie nebolo ukončené. Obyvateľstvo sa roztrúsilo po okolí. Počet osôb sa neustále mení. Geto nie je.
	Izmény	1070	–	615	Na svojom majetku zostalo 60 duší (12 rodín). Ostatných umiestnili do geta. Vysídľovať sa bude 90 %.
	Kalaznó	684	–	2 rodiny	Na základe obecného osvedčenia zo 16. decembra 1946 dosiahla konfiškácia majetku 80 %. Odvtedy pokračuje. Dnes je bez majetku 96 – 98 % osôb. Ľudí určených na vysídlenie v apríli odviezli do Regölyu, kde ich rozpustili. Osídlenci sa snažia prevziať kostol a faru.
	Keszóhidegkút	1047	–	–	Vysídľovanie sa začalo teraz. Na svojom majetku zostalo 24 duší.
	Kéty	1133	1030	180	Na svojom majetku zostali len štyri rodiny. Na vysídlenie je určených 95 %. Vysídľovanie prebieha teraz.

Vysídľovanie, cirkvi, identita

Župa	Obec	Počet evanjelikov v obci v roku 1944	Počet vysídlených evanjelikov	Súčasný počet evanjelikov, údaj z júla 1947	Poznámka
Tolna	Kismányok	1305	–	1003	Banický región, vysídľovanie baníkov nebolo zrealizované. Len 2 % gazdov zostali na svojom hospodárstve. Z materského cirkevného zboru bolo vysídlených 175 osôb. V tomto počte sú zahrnutí aj veriaci z filiálneho cirkevného zboru vo Váralji, ktorý sa takisto nachádza v banickom regióne. Počas prvého vysídľovania bolo na zoznam zapísaných 90, počas druhého 80 osôb, ktoré boli sčasti aj vysídlené.
	Kistormás	846	578	268	Vysídlených je 70 %, no vysídľovanie ešte nie je ukončené. K pôvodným obyvateľom pribudli novousadlíci. Materiálne zabezpečenie kleslo o 86 %. Celkovo odišlo 106 duší.
	Majos	1177	–	–	Vysídľovanie prebieha. Vzniklo geto. 200 osôb je oslobodených. Materiálne zabezpečenie kleslo o 95 %. Došlo k osídľovaniu. Časť pôvodných obyvateľov sa zamestnala v okolitých obciach, odišla alebo nádenníči.

Župa	Obec	Počet evanjelikov v obci v roku 1944	Počet vysídlených evanjelikov	Súčasný počet evanjelikov, údaj z júla 1947	Poznámka
Tolna	Mucsfa	1760	–	–	Počas vysídľovania ich vzali do susednej obce Mucsi, kde ich pustili. Väčšina sa pomaly vrátila späť. Po vysídľovaní zostala pätina duší. Na svojom majetku zostalo 180 osôb. 28 domov je v pôvodných rukách. V piatich diaspórach počet duší vzrástol osídľovaním. V 5 diaspórach, ktoré sú čisto katolícke, bolo 10 duší. Dnes je tu nárast 140.
	Szárasd	654	–	404	Z ponechaných 409 duší bolo na Turíce vysídlených 18 rodín. Spomedzi platiteľov daní je určených na vysídlenie 71 duší. Stiahli sa do susedných obcí Regöly a Szakály, kde po jednej rodine prijali na bezplatnú prácu maďarské rodiny. Počet osôb sa nedá presne určiť, ich počet sa neustále mení.
	Tengelic	665	–	490	Filiálny cirkevný zbor v Jánosmajore je sčasti nemecký, opäť sa vysídľovalo. Materský cirkevný zbor je čisto maďarský.
	Varsád	1711	–	1179	Ako v materskom cirkevnom zbore, tak aj vo filiálnom zbore v Ugvari s 541 dušami prebieha vysídľovanie. Presnejšie údaje nie sú známe.